

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

СЕКЦИЯ ПО ТЕРМИНОЛОГИЯ И ТЕРМИНОГРАФИЯ

Адриана Борисова Христова

**ЛИНГВИСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
НА БЪЛГАРСКАТА ФИЛОСОФСКА
ТЕРМИНОЛОГИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Професионално направление 2.1. Филология,

докторска програма „Български език“

Научен консултант: чл.-кор. проф. д. ф. н. Мария Попова

СОФИЯ, 2020

**ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
СЕКЦИЯ ПО ТЕРМИНОЛОГИЯ И ТЕРМИНОГРАФИЯ**

Адриана Борисова Христова

**ЛИНГВИСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
НА БЪЛГАРСКАТА ФИЛОСОФСКА
ТЕРМИНОЛОГИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Професионално направление 2.1. Филология,

докторска програма „Български език“

Научен консултант: чл.-кор. проф. д. ф. н. Мария Попова

НАУЧНО ЖУРИ:

1. Проф. д. ф. н. Марияна Цибранска-Костова
2. Доц. д-р Марияна Витанова
3. Доц. д-р Валентина Георгиева
4. Доц. д-р Татяна Илиева
5. Проф. д. ф. н. Ирена Василева

Резервни членове:

1. Доц. д-р Илияна Гаравалова
2. Доц. д-р Цветанка Аврамова

СОФИЯ, 2020

Дисертационният труд „Лингвистична характеристика на българската философска терминология” съдържа 227 страници, пет глави, заключение, азбучен показалец на термините, източници, библиография.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на разширено заседание на Секцията по терминология и терминография в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин” на 25. 06. 2020 г.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 12.11.2020 г. от 14 ч. в Голямата зала на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, бул. „Шипченски проход”, № 52, бл. 17.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. УВОД	7
1. Представяне на темата.....	7
2. Цели и задачи на изследването.....	8
3. Източници на изследването.....	9
4. Методи на изследването.....	9
II. ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА.....	10
1. Термин и терминология.....	10
2. Основни изисквания към термина.....	11
III. ПОНЯТИЕ ЗА ФИЛОСОФИЯ И ФОРМИРАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ФИЛОСОФСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ.....	12
1. Различните понятия за философия.....	12
2. Различните понятия за българската философия.....	14
3. Българската философска терминология и езикът на философия– та.....	15
4. Дефинициите във философията.....	17
5. Формиране на българската философска терминология в превод– ната богословска книжнина от периода IX-XIV в.	18
5.1. Особенности на средновековната философска терминологична лексика.....	18
5.2. Формиране на българската философска терминология през Средновековието.....	19
5.3. Структурни особености на средновековните философски термини.....	21
5.4. Средновековните философски термини в съвременната българска философска терминологична подсистема.....	22
IV. ТЕРМИНООБРАЗУВАНЕ.....	23
1. Начини за образуване на термините в областта на филосо– фията.....	23
1.1. Лексико-морфологично терминообразуване.....	23
1.1.1. Префиксация.....	24

1.1.2. Суфиксация.....	24
1.1.3. Конфиксация.....	24
1.1.4. Безсуфиксно терминообразуване.....	24
1.1.5.Композиция.....	25
1.2. Лексико-синтактично терминообразуване.....	25
1.2.1. Прости терминологични словосъчетания.....	25
1.2.2. Сложни терминологични словосъчетания.....	26
1.3. Лексико-семантично терминообразуване.....	27
1.3.1. Метафора.....	27
1.3.2. Метонимия.....	28

V. ОБЩА ЛИНГВИСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ФИЛОСОФСКИТЕ ТЕРМИНИ.....29

1. Източници за образуване на термините в областта на философията.....	29
2. Структурна характеристика на термините в областта на философията.....	30
3. Формата на философските термини като части на речта.....	32
4. Граматична характеристика на философските термини.....	33
5. Смесово-семантична характеристика на термините в областта на философията.....	34
6. Общезикови семантични отношения в областта на философията.....	35
6.1. Синонимия.....	35
6.2. Полисемия.....	36
6.3. Омонимия.....	37
6.4. Антонимия.....	37
7. Терминологизация, ретерминологизация и детерминологизация.....	38
7.1. Терминологизация.....	38
7.2. Ретерминологизация.....	39
7.3. Детерминологизация.....	40

VI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....41

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИЯТА.....43

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯ– ТА.....	44
БИБЛИОГРАФИЯ НА ЗАГЛАВИЯТА, ЦИТИРАНИ В АВТО– РЕФЕРАТА.....	45
ИЗТОЧНИЦИ НА ЕЗИКОВИЯ МАТЕРИАЛ, ЦИТИРАНИ В АВТОРЕФЕРАТА.....	46

I. УВОД

1. Представяне на темата

В увода са представени темата, целите и задачите на изследването, източниците и използваните методи.

„Лингвистична характеристика на българската философска терминология“ е езиковедска разработка, която засяга основни въпроси на философската лексика. В българското езиковедско философските термини не са проучвани цялостно.

Интерес представляват разработките, посветени на създаването на българския философски език през Средновековието.

А. Стаматов разглежда философския език като „един от специализираните езици“, който... се ражда чрез терминологизация“ (Стаматов 2013: 9–10).

И. Христов и А. Христова изследват понятийната структура и анализират категориално-логическите термини в Симеоновия сборник (Христов, Христова 2013Б: 45).

Същите автори изследват философските термини в превода на Ареопагитския корпус от Исая Серски (Христов, Христова 2013А: 536).

Я. Захариев и Хр. Тодоров правят наблюдения върху „взаимовръзката между философския превод и развитието на философския език“ (Захариев, Тодоров 2013: 81–82).

Според В. Кулов не съществува общ философски език. „Отделните философски школи имат свой собствен език, макар че между различните философски езици съществува различна (по-голяма или по-малка) степен на съвпадение“ (Кулов 2014: 70–71).

Въпросите, свързани със значението на философските термини, за което в терминологичната теория се приема, че е дадено в дефинициите им, както и с езиковата им форма, не са разглеждани в българската терминология.

Анализът и описанието на философската терминологична подсистема са необходими за терминологичната практика.

В настоящия труд се обръща специално внимание на средновековните философски термини, преведени от старогръцки език, които са се пренесли и запазили в съвременния философски език. Засягат се въпроси, свързани с езиковата структура на философските термини, с терминообразуването, семантичните особености, връзката с общонародния език, старогръцкия език и латинския език.

Философията се стреми да отговори на всички въпроси, свързани с развитието на природата, обществото и мисленето, поради което

философските термини се използват във всички сфери на научното познание.

В процеса на детерминологизация, философската терминологична лексика навлиза в езика на българската интелигенция. Тази широка употреба на специална лексика „увеличава интелектуализацията и европеизацията на нашия език, приближава го до развитите европейски езици...“ (Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова 2013: 710–711).

2. Цели и задачи на изследването

Целта на изследването е да се направи лингвистична характеристика на основните термини от областта на философията. Обърнато е внимание на периода IX – XIV в. с оглед на значението на средновековните философски термини за съвременната философска подсистема. Изследвани са също и философските термини, които се употребяват днес в българската философска терминология. Тази обща цел се конкретизира в следните задачи:

1. Да се представят различните понятия за философия от античността до наши дни.

2. Да се представят различните понятия за българска философия, които се използват от учените.

3. Да се очертаят особеностите на българската философска терминология и особеностите на езика на философията.

4. Да се представят различните видове дефиниции на философските термини.

5. Да се представи формирането на българската философска терминология в преводната богословска книжнина от периода IX – XIV в., като се обърне внимание на:

- особеностите на средновековната философска терминологична лексика;

- формирането на българската философска терминология през Средновековието;

- структурните особености на средновековните философски термини;

- средновековните термини в съвременната философска терминологична подсистема.

6. Да се представи терминообразуването в областта на философията, като се покажат начините за образуване на термините:

- лексико-морфологично терминообразуване;

- лексико-синтактично терминообразуване;

- лексико-семантично терминообразуване.

7. Да се представят източниците за образуване на термини в областта на философията.

8. Да се направи структурна характеристика на термините от областта на философията.

9. Да се направи характеристика на термините от областта на философията според принадлежността им към категорията „части на речта“.

10. Да се направи граматична характеристика на философските термини.

11. Да се направи смислово-семантична характеристика на термините от областта на философията.

12. Да се проследят общоезиковите семантични отношения в областта на философията, като се разгледат процесите синонимия, омонимия, многозначност и антонимия.

13. Да се представят процесите терминологизация, ретерминологизация и детерминологизация на философските термини.

3. Източници за изследване на материала

Лингвистичният анализ на философската терминология е направен върху материал от 2149 термини и терминологични словосъчетания.

Извлечени са философски термини от „Шестоднев“ на Йоан Екзарх, „Диалектика“ на Йоан Дамаскин, от Симеоновия сборник и от корпуса със съчиненията на Пс. Дионисий Ареопагит.

Изследвани са философските термини от философски речници, от енциклопедии и справочници, от книги, от научни статии, а също и от учебници, предназначени за студентите по философия, както и учебници за учениците от средните училища.

Дефинициите на термините са извлечени от специализирани философски речници, а също и от Терминологичния речник по хуманитарни науки, в частите: „философия“, „логика“, „психология“, на които съм съставител; Терминологичния речник по природни науки; Терминологичния речник по обществено-политически науки в частта: „етика“, на която съм съставител.

4. Методи на изследването

В изследването се използва синхронният подход. Този подход изучава термините и терминологичните явления в определен исторически момент. Както отбелязва М. Попова, „Във връзка със силната приложна насоченост на терминознанието се смята, че основен подход в

съвременните изследвания върху терминологията е синхронният“ (Попова 2012: 156).

В настоящата разработка се използват и елементи на диахронния подход. Този подход изучава термините и терминологичните явления в тяхното възникване и развитие. При изследването на философските термини диахронният метод е използван за проследяването на пренесените термини от средновековния период в по-ново време.

Елементи на статистическия метод се прилагат при представянето на количествени резултати. Отбелязва се какъв дял заемат терминоелементите, термините и терминологичните словосъчетания в лексикалния пласт на разглежданата терминологична подсистема. Този дял се представя в проценти.

Използва се методът на компонентния анализ (метод за семантично разлагане на значението на думата на съставните му части). Според М. Попова, „Отнесен към изучаването на термина и терминологията, методът на семантичното разлагане, респ. на компонентния анализ се оказва много подходящ поради факта, че предоставя възможност терминологичното значение да се разглежда в неговия отражателен, т.е. логико-познавателен смисъл с известната му обективистична насоченост“ (Попова 2012: 187).

II. ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА

1. Термин и терминология

В тази глава се уточнява терминологичният апарат на изследването.

Терминът е езиков знак, който има двустранна същност. От една страна той е форма, а от друга страна – значение, като обикновено значението е равно на понятието.

Термините представляват относително еднозначни езикови знаци, чрез които се назовават понятия от определен дял на науката. Те функционират в относително затворени терминологични подсистеми. Изискването за еднозначност се постига чрез стандартизация на термините. Термините заемат средно положение между знаци на естествен и знаци на изкуствен език. За разлика от общонародната лексика, термините са резултат от преднамерена човешка дейност.

За разлика от думата, която се използва в обикновената реч и може да бъде многозначна, терминът назовава само едно понятие, той е с

голяма информационна натовареност и притежава висока степен на абстракция.

Изкуствено могат да бъдат създадени и означаваното, и означаващото – формата и съдържанието на термина.

Научните термини са изградени от *терминоелементи* – най-малките структурни единици в състава им.

Термините, които се използват в определена област на знанието, съставят неговото *терминологично поле*.

Всички термини на определено терминологично поле, които се намират в определена връзка помежду си и имат свое определено място и значение, образуват *терминологичната подсистема* на дадена наука. Терминологичната подсистема се характеризира със своя вътрешна организация, системност на понятията, с които си служи. Тя представлява част от общата терминологична система на всички научни области.

Всеки термин от съответната терминологична подсистема има специфична терминологична характеристика, която го свързва само с нея. Употребен в друга терминологична подсистема, същият термин губи качествената си определеност и придобива други значения.

Под терминология се разбира и науката за термините. Това значение се утвърждава в българското езикознание чрез различен термин, възприет от М. Попова – терминознание (Попова 1989: 210).

Терминологията е подсистема в лексикалната система на езика, тъй като езикът на науката е функционална подсистема в общокнижовния език и се противопоставя на другите функционални стилове на речта.

2. Основни изисквания към термина

За да могат да функционират правилно в съответните терминологични подсистеми, към термините се предявяват някои основни изисквания.

Основните изисквания към термините са следните: еднозначност, краткост, точност, системност, словообразователност, стилистична неутралност, граматична правилност.

На практика обаче не всички изисквания към термините могат да се съчетаят.

Според Х. Сейгър, основните изисквания към термините са следните: термините трябва да се създават системно; терминът трябва да се приспособява към морфологията, правоговора и правописа на езика, за който е предназначен; след като терминът е получил широко

разпространение, той не трябва да бъде променян без наложителни причини; терминът трябва директно да се отнася към понятието; терминът трябва да има възможност за произвеждане на деривати; терминът не трябва да е плеонастичен; терминът трябва да бъде точен; терминът не трябва да има синоними; терминът не трябва да има морфологични варианти; терминът не трябва да има омоними; терминът трябва да бъде еднозначен; терминът трябва да бъде с точно съдържание и да не съвпада със значението на друг термин; терминът трябва да има значение, независимо от контекста (Сейгър 1990: 89–90).

Х. Сейгър отбелязва, че тези изисквания към термина са идеализирани и могат да се осъществят при строго контролирана терминология.

Според М. Попова всички изисквания към термина „са само един образец за идеален термин“ (Попова 2012: 79). Тя въвежда понятията „идеален термин“ и „реален термин“. Термин, който отговаря на всички изисквания, е идеален термин. Такива термини се срещат рядко в практиката. Под реален термин се разбира термин, който в някаква степен „се отклонява от предписанията на теорията“... той придобива всички особености на думата, вкл. многозначност и синонимия и дори стилистична обогатеност; снабдява се и с конотации от вида на социалната оценка“ (Попова 2012: 79–80).

III. ПОНЯТИЕ ЗА ФИЛОСОФИЯ И ФОРМИРАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ФИЛОСОФСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

В тази глава са представени различните понятия за философия; различните понятия за българската философия; българската философска терминология и езикът на философията; дефинициите във философията; формирането на българската философска терминология в преводната богословска книжнина от периода IX–XIV в.; особеностите на средновековната философска терминологична лексика; формирането на българската философска терминология през Средновековието; структурните особености на средновековните философски термини; средновековните философски термини в съвременната българска философска терминологична подсистема.

1. Различните понятия за философия

Понятието „философия“ (от гръцки: φιλοσοφία, от φιλεῖν – обичам и σοφία – мъдрост) е с гръцки произход и означава „любов към

мъдростта“. За първи път Питагор (580–500 г.пр.н.е.) нарича любовта към мъдростта „философия“ и себе си „философ“.

Платон и Аристотел определят учудването като начало на философията.

Философията не може да се дефинира еднозначно поради това, че тя непрекъснато се самоопределя чрез начина, по който се практикува. В различните исторически периоди, въпросът „Що е философия?“ получава различни отговори.

Всяко от философските учения претендира, че представлява „истинска“ философия.

Както отбелязва Н. Богданов „Цялата история на философията е едно незавършено търсене на нейната собствена дефиниция“ (Богданов 1996: 6).

Приведени са примери за дефиниране на понятието философия според Сократ, Платон, Аристотел, Фр. Бейкън, Кр. Волф, Кант, Фихте, Шелинг, Хегел, Шопенхауер, Гьоте, Н. Хартман, Б. Ръсел, В. Винделбанд, В. Дилтай, О. Кюлпе, Дж. Уиздъм, Р. Скрътън, М. Уикс.

Българските философи също дефинират понятието философия, напр. Д. Михалчев, К. Янакиев, Хр. Христов, Г. Каприев, О. Георгиев, Д. Денков и др.

Понятието за философия се дефинира в много широки граници. По тази причина в много философски речници и енциклопедии се описват различни видове философии, но липсва дефиниция на понятието философия (напр. вж. Философски речник 2009; Философски речник, школи и направления 1996).

Интерес представлява въпросът дали философията може да бъде определена като наука.

Ако трябва да се дефинира философията като наука, това може да се направи в широк смисъл: като „системно единство от познания, твърдения и аргументи относно условията за възможност на дадената в опита действителност, мислена в нейната цялост“ (Философия 2001: 226–227). Философията не зависи от резултатите на другите науки и не може да им задава познавателните си методи. Тя се намира във връзка с тях доколкото е в една културна сфера заедно с тях.

В зависимост от особеностите на проблемите и предмета съществуват различни дисциплини на философията. Съществуват общи философски дисциплини и много специални (приложни) философски дисциплини.

Специалните (приложни) философски дисциплини са напр.: философия на науката, философия на живота, философия на езика,

философия на икономиката, философия на историята, философия на културата, философия на мита, философия на морала, философия на поетичното изкуство, философия на правото, философия на религията, философия на тъждеството, философия на символичните форми, философия на ценностите, философия на глобалните проблеми, философия на техниката и др.

Според Р. Скрътън най-важните приложни дисциплини са: философия на религията, философия на науката, философия на езика, политическа философия, приложна етика (Scruton 1994: 13).

Съществуват различни мнения за разделянето на философските дисциплини в групи. П. Стросън, А. Ласи, В. Вундт, Д. Михалчев, М. Минчев, Б. Богданов, Д. Денков имат различни виждания за подобластите на философията.

Различно виждане по отношение на философията има в зависимост от регионалните особености.

Европейската (континентална) философия се различава от англоезичната (аналитична) философия.

В основата на европейската философия стои гръцката философия.

Аналитичната философия се утвърждава във Великобритания, САЩ, Канада, Австралия, Скандинавските страни и Холандия. Философските проблеми се пренасят в сферата на езика и се решават чрез анализа на езиковите средства.

Континенталната и аналитичната философия се намират в процес на взаимно проникване.

В съвременните условия значението на философията се увеличава. Тя е необходима в епохата на глобализация и в периодите на криза в обществото.

Една част от българските философи виждат бъдещето на философията в насочването ѝ към проблемите на съвременността (В. Проданов, Д. Цацов и др.).

Друга част от българските философи виждат бъдещето на философията в непрекъснатото връщане към нейното минало (Ц. Бояджиев, Д. Денков и др.).

Философията е необходима както за науката, така и за индивидуалните потребности на хората, които чрез нея осмислят живота си.

2. Различните понятия за българската философия

В научните философски среди съществува спор относно самобитността и значимостта на българската философската продукция в

исторически план. Вниманието към този проблем се засилва още повече в посттоталитарния период поради засилващите се процеси за приобщаване на съвременната българска философска култура към европейската философска традиция и излизане от състоянието на изолация.

„Българската философия, поне от най-ново време, битува в контекста на европейската, част е от европейското културно пространство, диша европейската атмосфера“ (Латев 2004: 28).

От съществуващите понятия – *българска философия, философията в България, българска философска мисъл и българска философска култура*, като най-подходящо, адекватно и продуктивно се приема понятието *българска философска култура*.

3. Българската философска терминология и езикът на философията

Българската философска терминология се формира и развива под влияние на установената гръцка и латинска философска традиция. Философските знания са тясно свързани с езика и с използването на термини, чрез които се назовават философските понятия. Българската философска терминология си служи с понятия, утвърдени в европейската философия. Същевременно, тя търпи влияние и на аналитичната (англоезична) философия и на въведените от нея философски понятия. На международно утвърдените философски термини съответстват български философски термини, създадени чрез домашни средства.

Българската философска терминология се създава върху основата на общонародния език или се заема от други езици – главно от гръцки и латински; немски, английски и френски езици.

Термините, които функционират в една предметна област, могат да се разпределят в ядро и слоеве, разположени около него. В ядрото се намират основните термини на терминологичната система. В отделни слоеве се подреждат термините, които са свързани с терминологичната система, но са свързани и с други терминологични системи, и с общоупотребимата лексика в цялост (със значение и форма) или само със значение, или само като форма (Попова 2012: 528).

Основните термини (в ядрото на областта), които функционират в българската философска терминология назовават понятия от традиционната, т.нар. „чиста философия“: **логика, метафизика (онтология), теория на познанието (гносеология, епистемология), етика (практическа философия)**.

Според Р. Скрътън това са общите философски дисциплини (Scruton 1994: 13).

Етиката и логиката са се отделили от философията като самостоятелни философски области.

Някои от основните философски термини са: *абстракция, битие, генезис, гносис, гециалт, действие*.

Към най-близкия до ядрото слой се причисляват термините от самостоятелните области на философията: логика, етика (практическа философия), естетика, психология.

Част от термините функционират в няколко философски области.

Към по-отдалечения слой се причисляват термините от специалните (приложни) философски дисциплини: **философия на науката, философия на езика, философия на историята, философия на религията, философия на правото, политическа философия** и др.

Към най-отдалечения от ядрото слой се причисляват термините от граниещите с философските дисциплини частни науки: математика, физика, астрономия, биология, химия и др.

Философските термини са тясно свързани с езика. Във философията се терминологизират общонародни думи и словосъчетания. Образуваните по този начин термини назовават философски понятия. В стремежа за по-голяма точност и определеност на понятията се създават нови термини и терминологични словосъчетания.

Езикът на философията е много богат. Той включва понятия и термини; символи и знаци; метафори и митологични изрази. Философският език си взаимодейства активно с езиците на митологията, теологията, науката, техниката, политиката, литературата.

Мистичният и сетивен опит води до използването на изрази, които демонстрират божествената мъдрост, напр.: *„видимостта е дело на зъл демон“*; *„бог е любов“*; *„победа на доброто над злото“*.

Използват се много метафорични изрази. Например философията е определяна като: *„царица на науките“*; *„слугиня на вярата“*; *„ничия земя“*; *„шествие на велики мислители“*; *„умо-зрение“*; *„пред-наука“*.

Философските текстове се характеризират с езиково многообразие. Философският език не е единен. „Различните философски школи създават свой собствен философски език, който понякога е близък до естествения, но в определени случаи е толкова своеобразен, че е напълно неразбираем за непосветените (Кулов 2013: 17).

Във философските текстове намират място много латински философски изрази, които се използват широко и във всекидневния език, напр.: *Cogito ergo sum* – *„Мисля, следователно съществувам“*; *Credo*,

quia absurdum – „Вярвам, тъкмо защото е безсмислено, противно на разума“.

Съществено значение за обогатяването на философския език е влиянието на другите езици. Старогръцкият език и латинският език имат решаваща роля в развитието на европейските философски езици, а също и на българския философски език.

4. Дефинициите във философията

В терминологията интерес представлява отношението между термина и неговата дефиниция. Определението на понятието се нарича дефиниция.

Чрез определението се изясняват съществените и отличителните признаци от съдържанието на понятието. В структурата на дефиницията се различават две части: дефиниендум (определяемо, терминът, който се дефинира) и дефиниенс (определящо, описание на понятието, което се съдържа в дефиницията).

Най-общо определенията се делят на номинални и реални.

При номиналните определения се определя значението на термина (на дума, израз или неезиков символ) или се определят правилата за замяна на един термин с друг.

При реалните определения се разкрива съдържанието на термина без оглед на езиковото или символното представяне (Бешкова, Рашева, Стефанов, Бузов 2002: 67).

На дефиницията се обръща специално внимание още от времето на античната философия.

Във философските текстове се срещат различни видове дефиниции:

1. Кратки дефиниции, в които термините са представени с най-употребимото им значение, напр: *апория* „Безизходно положение поради непреодолими противоречия в мислимите условия“.

2. Кратки дефиниции, съчетани със синонимни изрази или синонимни термини словосъчетания за доуточняване на значението, напр.: *догма* „Всеизвестно положение, неподлежащо на съмнение; неопровержима истина“.

3. Кратки дефиниции, съчетани с антонимни изрази или антонимни терминологични словосъчетания за доуточняване на значението, напр.: *хипотеза* „Положение, което надхвърля всички останали и не подлежи на проверка, но пък обосновава останалите; обратно на хипотеза“.

4. Кратки дефиниции, съчетани с примери за доуточняване на значението, напр.: *акциденция* „Несъщественото, променящото се, случайното, което може и да отпадне, без това да промени нещо в същността на даден предмет. Напр. акциденция е несъщественото свойство на даден предмет“.

5. Дефиниции, в които значението се уточнява в тесен смисъл и в широк смисъл и се дават примери, напр.: *абстракция* „В широк смисъл – мисловен процес, който в хода на мисленето отнема нещо от нещо преживяно, възприето, представено и набляга на оставащото с цел да го използва в последващите мисловни действия (напр. когато в общия облик на даден човек изпусваме несъщественото, за да установим главното в неговата същност). В тесен смисъл – мисловен процес, отвличащ се от единичното, случайното, несъщественото и подчертаващ общото, необходимото, същественото с цел да постигне научно обективно познание. Абстракцията е средството за образуване на понятията“.

6. Дефиниции, при които се уточнява значението на термина, употребено от различните философи или философски школи, напр.: *агносис* „Незнание, у Сократ – началото; при скептиците – резултатът от философстването“.

7. Дефиниции, в които са представени системните отношения между термините и се дават допълнителни сведения за означения с термина обект (явление), които могат да бъдат: негови признаци; специфични особености; интересни данни; любопитни факти и др., напр.: *време* „Основна форма на съществуване на материята, която се изразява в закономерната координация на сменящите се явления. В: вж. *емпирическо време, историческо време*“ (връзка между родовия термин и видовете му термини).

8. Дефиниции, които са свързани с контекста, напр.: *свобода* „Екзистенциално условие, при което екзистенцията се схваща като екзистенция ек-статично, т.е. действително и решително напускане на място и време“.

Някои от дефинициите са много кратки, а други са много дълги и описателни.

5. Формиране на българската философска терминология в преводната богословска книжнина от периода IX-XIV в.

5.1. Особенности на средновековната философска терминологична лексика

Основният източник за формиране на българската философска терминология е преводната богословска книжнина от периода IX – XIV

в. Съчиненията на Константин-Кирил Философ, Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Йоан Дамаскин и др. имат огромно значение за развитието на философската мисъл. Чрез преводите от старогръцки език, както и чрез адаптациите и коментарите, се утвърждава основният понятийно-категориален апарат на българската философска терминология. Средновековната философия се развива като логическа наука в границите на богословската догматика.

Философски елементи в старата българска литература се съдържат преди всичко в „Шестоднев“ от Йоан Екзарх, в някои части на Симеоновия сборник, в „Диалектика“ от Йоан Дамаскин и в корпуса със съчиненията на Пс. Дионисий Ареопагит (Христов 2008: 332–373).

За разлика от съвременните изисквания към термините, средновековните философски термини се характеризират със синкретизъм, контекстуална зависимост на термините, относителна точност, експресивност, синонимия, омонимия, полисемия, дублетност, вариантност.

Средновековната лексика има голямо значение за формирането на съвременната философска терминология.

Част от средновековните философски термини, преведени от старогръцки език, се ползват в същия смисъл и днес – *битие, вид, време, вяра, мъдрост, мяра, род, качество, количество, свойство*. Някои от философските термини се детерминологизират и се използват като думи от общонародния език – *глас, душа, живот, радост, сила, ум*.

5.2. Формиране на българската философска терминология през Средновековието

В трудовете си Е. Верещагин посочва основните периоди, през които преминава формирането на теолого-философската терминология в старобългарския език. Той свързва тези периоди с основните етапи на превеждане от гръцки на славянски език. „Точно преводачите, създавайки литературния език, едновременно са били и създатели на философско-теологическата и на специалната терминологична номенклатура“ (Верещагин 2009: 4). Авторът определя следните периоди:

1. Византийски период до 863 г.
2. Великоморавски период – 863 – 885 г.
3. Балкански период след 885 г.

До основаването на българската държава през 681 г. и приемането на християнството в страната не е съществувала философска традиция. Съществували са само религиозните представи на траките, славяните и

прабългарите. На територията на Мизия и Добруджа са писани теолого-философски съчинения от неизвестни автори. Те са живели на територията, на която по-късно възниква българската държава.

Кирил и Методий поставят основите на славянския теолого-философски език. Те са създатели на първата философска терминология на славянобългарски език, като включват общите понятия: *битие, Бог, божество, въображение, диалектика, естество, закон, идея, мъдрост, небитие, понятие, природа, свойство, съществуване, същност, философия* (Верецагин 2009: 4). С превода на Светото писание е възникнал първият термин на славянска основа. Първата философска терминологизация е на думата *слово (логос)*. Словото се схваща не като средство за общуване, а като основа за думите и източник на битието. Кирил и Методий създават славянската терминологична номенклатура.

Смята се, че философската наука в България се заражда след приемането на християнството и с въвеждането на славянската писменост. Философията се развива като логическа наука, свързана с богословската догматика.

През Средновековието се превеждат и се преписват философско-логически съчинения и се създава философско-логическа терминология със система от категории, понятия и термини.

Средновековните автори излагат възгледите на античните философи.

Те се опират главно на Аристотел и на най-значимия му труд „Метафизика“.

От съществено значение за развитието на средновековната философска терминология е книжовната дейност на Йоан Екзарх. Голям е приносът му в създаването на философската категориална и понятийна система, основана на смисловия превод от гръцки език. В „Шестоднев“ Йоан Екзарх тълкува устройството на света и създаването на всяка отделна част от него. Произведението му има важно значение за утвърждаването на християнството в България. В съвременната философска терминологична подсистема са преминали много от използваните от него термини: *безумие, битие, всъщност, вид, видение, вина, власт, вода, воля, време* и др.

Значително произведение от средновековната епоха със значение за философската лексика е „Диалектика“ на Йоан Дамаскин, което представлява част от ортодоксално-догматичното произведение „Извор на знанието“. Логическите понятия в „Диалектика“ служат като средство на човека в пътя му към уподобяването на Бога и богопознанието, представляващи смисъл и цел на християнското умосъзерцание. В

съвременната философска терминологична подсистема са преминали термините: *безразсъдство, безсилие, битие, вид* и др.

С особена важност за формирането на българската философска терминология през Средновековието са категориално-логическите термини в Симеоновия сборник и философските термини от корпуса със съчиненията на Пс. Дионисий Ареопагит.

Старобългарският превод на т.нар. Спасителна книга (византийска антология от IX в.), извършен по поръчка на цар Симеон, е един от най-ярките паметници на Първото българско царство. В него се съдържат образци на християнската философия от VI–VII в. Част от използваните в Симеоновия сборник термини образува траен лексикален пласт в основата на съвременната философска терминология в сръбския, българския и руския език. Такива са например: *битие, вид, вина, вяра, доблест, душа, естество, начало, същност, качество, количество* и др.

Сред богословските текстове, съдържащи в себе си философски елементи, с най-голяма дълбочина се отличава корпусът със съчиненията на Пс. Дионисий Ареопагит. Дионисиевият корпус е ярък образец на християнската философия, представляващ абстрактен богословски дискурс, който се осъществява на езика на философията и представлява пласт на самото богословие. Една част от средновековните философски термини в текста образува траен лексикален пласт в основата на съвременната философска терминология в сръбския, българския и руския език. Такива термини са например: *безмерие, битие, вид, вина, власт, време, въображение, вяра, гняв* и др.

5.3. Структурни особености на средновековните философски термини

Наблюденията върху философския език, използван през Средновековието показват наличието на определени структурни видове термини. Като примери могат да се посочат структурните модели на философските термини от превода на Симеоновия сборник и Ареопагитския корпус от Исая Серски, (съдържащ най-голямо многообразие на терминообразователни модели).

В Симеоновия сборник са намерени следните структурни видове термини: **термини с форма на дума** (на **непроизводни думи**: *видъ* (εἶδος), *родъ* (γένος), *оуль* (νοῦς) и **производни думи**: *доблѣсть* (ἀνδρεία), *зълонравіе* (πονηρὰ συνήθεια), *начало* (ἀρχή)); **термини с форма на сложна дума**: *цѣломѣдрѣство* (σωφροσύνη), *єдиновиднѣноє* (ὁμοειδές), *єдинороднѣноє* (ὁμογενές); **термини с форма на словосъчетание** (**съчетания от термини**: *начало рекъше виноу* (τὴν ἀρχὴν τουτέστι τὴν

αίτιαν), обьште о многънихъ глаголаеиное (κατὰ πολλῶν λεγόμενον); **съчетания от термини и общоупотребими думи:** божии ραζογμѣ (ἀγνοσία), въ видѣ сътворити (εἰδοποιεῖν), въ имени мѣсто (ἀντωνυμία), въ иномъ имати бытиие (ἐν ἑτέρῳ ἔχειν τὸ εἶναι); **терминологични словосъчетания с фразеологичен характер:** еже чьто юсть (τὸ τί ἐστί), кое чьто юсть (τὸ τί ἐστί), чьто юсть (τί ἐστί), въ себѣ быти (ἐν ἑαυτῷ εἶναι), съ имени такоже приемиюште отъ него (παρωνύμως).

В Ареопагитския корпус от Исай Серски са намерени следните структурни видове термини: **термини с форма на дума (непроизводни думи:** видъ (εἶδος), врѣме (χρόνος), дѣло (ἔργον) и **термини с форма на производна дума:** слабость, неможение (ἀδυναμία), бытиие (τὸ εἶναι), движение (κίνησις)); **термини с форма на сложна дума:** благомѣръство (εὐμετρία); прѣвообразие (τὸ ἀρχέτυπον); (прѣмоудротворение) / прѣмоудротворение (σοφοποιία); **термини с форма на словосъчетание (съчетания от термини:** роднь видъ (ιδέα), своитвьно дѣйствио (ιδιοπραγία), подоб(ь)ныи чести (τὰ ὁμοιομερῆ), без вѣсти (ἀφανής), без оума (ἄνοος), прѣд(ь)лаганиа и исканиа (προβλήματα), вынѣ и выше (ἐπέκεινα); **съчетания от термини и общоупотребими думи:** м(ь)ного м(ь)ножьство (πολυπλήθεια), дроугъ дроуга имательство / имание / имѣние / съдръжание ἀλληλουχία), подов(ь)ныи чести (τὰ ὁμοιομερῆ); **съчетания от термини и чужди думи:** смараг(ь)дъ камень (σμάραγδος); **терминологични словосъчетания с фразеологичен характер:** еже что юсть (τὸ τί ἐστί), ч(ь)то быти то (τὸ τί ἦν εἶναι), само по себѣ (καθ' αὐτό), соупротивьпрѣложение слова страждемо (ἀντιπαθῶς), въторою рѣчию (περιφραστικῶς), соупротивьпрѣложение словоу страждоущоу (ἀντιτεπονθότως).

5.4. Средновековните термини в съвременната българска философска терминологична подсистема

В съвременната философска терминологична подсистема са преминали част от използваните през Средновековието философски термини. Те са запазили формата си, но са претърпели промяна в значението си. Част от тях са изместени от чуждици, голяма част латинизми, а също и от думи от съвременния български език. Създадените през Средновековието философски термини са пренесени в логиката, етиката, психологията, философията. Част от термините са преминали и в други терминологични подсистеми: астрономия, математика, физика и др. Голяма част от средновековните философски

термини се възприемат като архаизми. В съвременния език се наблюдава явлението детерминологизация, при което философските термини започват да се употребяват като думи от общонародния език: *добриня, душа, закон, качество, количество, мъдрост, мяра, неправда, образ, правда, сила, слово, ум*.

Само една част от използваните през Средновековието философски термини са пренесени и остават непроменени в днешната философска терминология. Някои от средновековните философски термини, преведени от старогръцки език, се ползват в същия смисъл и днес: *вид, род, качество, количество* и др. Голяма част от остарелите форми са заменени с нови думи с латински произход под влияние на западната философия.

IV. ТЕРМИНООБРАЗУВАНЕ

Терминообразуването е научно организиран и регулиран процес, който е по-сложен процес от обикновеното словообразуване поради това, че термините притежават не само номинативна, но и дефинитивна функция. Терминообразуването се разглежда в спецификата му на двустранен процес, включващ: дефинирането на понятието като „сложна логико-семантична дейност и установяване на неговата езикова форма“ (Попова 1990: 10).

1. Начини за образуване на термините в областта на философията

„В българския книжовен език термините се образуват по три начина: лексико-морфологичен, лексико-синтактичен и лексико-семантичен“ (Манолова 1984: 34). Тази класификация, както и класификацията на Даниленко (1977) са използвани при анализа на терминообразуването в областта на философията. Представени са някои от основните техники за терминологична номинация (*афиксация – префиксация и суфиксация; композиция, абрeвиация, метафора, метонимия*) (Попова 2012).

1.1. Лексико-морфологично терминообразуване

В основата на лексико-морфологичното терминообразуване стоят афиксацията и композицията. Чрез тези словообразователни процеси езикът се обогатява с нова лексика (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 262–270).

1.1.1. Префиксация

Чрез префиксация се образуват производни думи с помощта на префикси, които се поставят пред корена или пред други морфемни, които стоят пред корена. По този начин се образуват много философски термини, които се отнасят към съществителни имена и прилагателни имена. Домашни префикси: **без-, в-, все-, до-, за-, над-, не-, обез-, от-, под-, пре-, пред-, при-, про-, раз-, съ-, свръх-**. Чужди префикси и префиксоиди: **а-, аб-, авто-, амби-, анти-, де-, диа-, дис-, епи-, ин-, и-, интер-, интро-, ко-, контра-, макро-, мета-, микро-, моно-, нео-, пан-, пара-, поли-, пост-, пра-, ре-, суб-, супер-, супра-, транс-, хипер-**. В литературата съществува мнение, че терминоелементите от типа: *интер-, контра-, поли-, пост-* и др. са префиксоиди. Смята се, че формата на термините, образувани с помощта на тези словообразователни средства, са гранични случаи между композиция и префиксация.

1.1.2. Суфиксация

Чрез суфиксация се образуват производни думи с наставки, които се прибавят след корена или основата на изходната дума. По този начин е създадена формата на много философски термини. Домашни суфикси: **-ал, -ик, -ец, -не, -ие, -ние, -ост, -ство**. Чужди суфикси и суфиксоиди: **-ант, -ат, -ва, -ент, -ер, -за, -зис, -изъм, -ик, -ика, -ист, -ия, -логия, -ма, -тет, -ция**.

1.1.3. Конфиксация

Конфиксацията представлява префиксно-суфиксен начин за словообразуване, при който се образуват производни думи посредством едновременното присъединяване и на префикс, и на суфикс към произвеждащата основа. По този начин се образуват както производни думи от същата част на речта, така и от различни части на речта.

Чрез конфиксация е образувана формата на много философски термини, напр: *безбожие, безкрайност, дегенерация, захвърленост, инконсеквенция, интердетерминизъм, ирационалност, надсъзнание*.

1.1.4. Безсуфиксно терминообразуване

Безсуфиксното терминообразуване представлява начин за словообразуване, при който произвеждащата основа се превръща в основа на производна дума, без да се прибавя афикс към нея. По този начин е създадена формата на редица философски термини, напр.: *атом, вид, време, дело, душа, име, миг, мит, място, образ, опит, ред, род, сила, слово, стил, тип, тяло, ум, част*.

1.1.5. Композиция

Композицията представлява начин на словообразуване, при който се образуват нови думи чрез съединяване на две или повече основи на пълнозначни думи в една сложна производна дума. При редица философски термини формата е образувана по този начин, напр.: *волеизява, народопсихология, натурфилософия, наукознание, наукоучение, самонаблюдение, умозаклучение, фенотип.*

1.2. Лексико-синтактично терминообразуване

Под лексико-синтактично терминообразуване се разбира „синтактичното съчетаване по принципа на подчинението на отделно оформени пълнозначни езикови единици (думи лексеми) в цялости, които наричаме термини-словосъчетания“ (Попова 1985: 5).

Терминологичните словосъчетания заемат най-голям дял от лексикалния състав на разглежданата терминологична подсистема. Според броя на термините, включени в терминологичните словосъчетания, те могат да се разделят на два вида – прости терминологични словосъчетания и сложни терминологични словосъчетания.

1.2.1. Прости терминологични словосъчетания

Простите терминологични словосъчетания се състоят от два терминоелемента, които представляват пълнозначни думи, напр.: *архаично мислене, вътрешен живот, господарски морал, гранични понятия, гранични ситуации, диалогично мислене.* В областта на философията термините с форма на прости словосъчетания имат следните модели:

Прилагателно име + съществително име

Прилагателното име посочва признак на съществителното име, напр.: *аналитични съждения, архаично мислене, витална душа.*

Съществително име + предлог + съществително име

Могат да се дадат следните примери: *акт на съзнанието, борба за съществуване, воля за власт, господство над природата.*

Интерес представляват терминологичните словосъчетания, които включват в състава си собствени имена. Този начин за образуване на формата на термини е много разпространен. В тези терминологични словосъчетания собствените имена влизат като терминоелемента.

В областта на философията могат да се дадат следните примери: *Архимедова надредба, въпрос на Молиньо.*

Причастие + съществително име

Сегашните действителни причастия се използват при посочването на постоянен активен признак, напр.: *благоворяща характеристика, включваща дизюнкция, възбуждащо основание, вълнуваща причина.*

В областта на философията най-продуктивен модел на просто терминологично словосъчетание е прилагателно име + съществително име.

1.2.2. Сложни терминологични словосъчетания

Сложните терминологични словосъчетания се състоят от два, три, четири или повече терминоеlementи, които са пълнозначни думи. В областта на философията сложните терминологични словосъчетания могат да се разделят на няколко основни модела:

Прилагателно име + прилагателно име + съществително име

Такива са следните терминологични словосъчетания, напр.: *двустранно редукиционно изречение, дедуктивен номологичен модел.*

Прилагателно име + съществително име + предлог + съществително име

Такива са следните терминологични словосъчетания, напр.: *верификационна теория на значението, дескриптивна теория на имената, дефлационна теория за истината, дискусионна теория на истината.*

Прилагателно име + съществително име + предлог + прилагателно име + съществително име

Такива са следните терминологични словосъчетания, напр.: *каузална теория на менталното съдържание, каузална теория на мисловното съдържание, лингвистична теория на логическата истина.*

Прилагателно име + прилагателно име + съществително име + предлог + съществително име

Напр.: *каузална историческа теория на референцията.*

Прилагателно име + прилагателно име + прилагателно име + съществително име

Напр.: *множествени теоретични рефлексивни аксиоми.*

Прилагателно име + съществително име + предлог + съществително име + предлог + съществително име

Такова е следното терминологично словосъчетание, напр.: *нравствено доказателство за съществуването на Бога.*

Съществително име + предлог + прилагателно име + съществително име

Такива са следните терминологични словосъчетания, напр.: *аргумент на хлъзгавия наклон, аргумент от безкраен регрес, дърво на*

синтактичния разбор, етика на божествените заповеди, закон за вечното завръщане.

Съществително име + предлог + съществително име + предлог + съществително име

Такива са следните терминологичните словосъчетания, напр.: *дискурс за придаване на качества, екстернализъм по отношение на съдържанието, заместване при спазване на истината, парадокс на кутията на Бертран.*

Срещат се термини с форма на словосъчетания с подчинителна връзка, при които терминоелементите са съединени с дефиса, напр.: *битие-за-мен* „на нещо съществуващо като *предмет* се полага *битие-за-мен*, тъй като то може да бъде мислено само в отношение към познаващия субект“; *битие-в-себе-си* „в учението на познанието; независимостта на съществуващото от субекта на познанието, особено от опознаването от страна субекта“.

1.3. Лексико-семантично терминообразуване

Лексико-семантичното терминообразуване се състои в образуването на формата на термини чрез изменение на смисловата страна на общоупотребими думи. В областта на философията се образуват много термини чрез преосмисляне на общоупотребими думи и чрез метафоричен и метонимичен пренос. Използват се думи от общокнижовния език, които след смислово преобразуване се превръщат в научни термини. М. Попова определя метафората и метонимията като „универсални начини за вторична номинация, чрез които дадена единица (обикновено дума или словосъчетание), започва да се употребява в ново за нея значение“ (Попова 2012: 334).

1.3.1. Метафора

Метафората е интересно езиково явление, което се изследва от философите и филолозите в продължение на векове. С нейна помощ се тълкуват сложните абстрактни явления и се дават оценки.

На метафората са давани различни определения.

Според формалния си строеж, метафоричните термини са представени като думи и като словосъчетания.

От термините с форма на думи, могат да се дадат следните примери за метафоричен пренос: напр.: *благоухание* – метафоричен пренос за означаване на „еманация“; *маска* – метафоричен пренос за обозначаване на „човек“; *потопяне* – метафоричен пренос за означаване на „навлизане в дълбочината на нещо“.

От термините с форма на словосъчетания, могат да се дадат следните примери за метафоричен пренос:

– с метафорична употреба на елемент от терминологичното словосъчетание: напр. *картина на света* – метафорична употреба на терминоелемента *картина* със значение „знание“; подредената в едно взаимосвързано цяло съвкупност на нагледното знание за света;

– с метафорична употреба на всички части на терминологично словосъчетание: напр.: *буриданово магаре* – за означаване на „липса на свобода на волята“, срещащо се по смисъл при Аристотел и Данте: гладното магаре между две еднакво отдалечени и еднакво големи купи сено би трябвало да умре, тъй като при наличието на еднакви мотиви не би могло да реши към коя купа да тръгне; *веселата наука* – за означаване на „култивираната в тулузката школа на трубадурите – (осн.1324) поезия“. Ницше използва този израз за заглавие на едно от своите съчинения, за да почете по този начин провансалския трубадур, „хармоничното единство между певица, рицаря и свободомислещия човек“.

1.3.2. Метонимия

Метонимията представлява вторично назоваване, при което назоваването на един предмет или явление се използва за назоваване на друг предмет или явление въз основа на постоянната връзка между тях.

Съществуват различни видове метонимия:

- парадигматичен вид метонимия

При този вид метонимия „връзката между взаимодействащите си семантични компоненти е от парадигматичен тип“ (Попова 2012: 344). Основните модели назоваване са: род – вид; вид – род; цяло – част; част – цяло.

Напр.: *време* – „вътрешно възприеманият от човешкото съзнание образ на промяната: на възникването, ставането, протичането, преминаването в света“ и „определен период от промяната“.

- синтагматичен вид метонимия

При този вид метонимия „връзката между взаимодействащите си семантични компоненти е от синтагматичен вид, т.е. подредбата им може да се разположи по хоризонтална ос“ (Попова 2012: 344). Синтагматичната метонимия се дели на субординативен подвид синтагматична метонимия и координативен подвид синтагматична метонимия.

- субординативен подвид синтагматична метонимия

Към този подвид „се отнасят случаите, когато предикатът участва във взаимодействието между двете значения при метонимичния пренос“

(Попова 2012: 346). Напр.: *абстракция* 1. Процес на мислено отделяне и обобщаване само на съществените признаци и свойства на предмети и явления от самите предмети и явления. 2. Отвлечено, обобщено понятие, което е резултат от мисловен процес.

- координативен подвид синтагматична метонимия

При този подтип метонимия метонимичният пренос се извършва между равноправни компоненти на предикатната ситуация, които не зависят един от друг и всеки е подчинен на предиката. Напр.: *волунтаризъм* 1. Философско направление, което придава на божествената или човешката воля основна роля в развитието на природата и обществото. 2. Философското учение на А. Шопенхауер.

В областта на философията метонимията е по-слабо застъпена.

V. ОБЩА ЛИНГВИСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ФИЛОСОФСКИТЕ ТЕРМИНИ

1. Източници за образуване на формата на термините в областта на философията

В областта на философията формата на термините се образува по три начина:

1.1. Чрез домашни езикови средства

Образуват се термини с форма на дума, на сложна дума и на словосъчетание с номинативните средства на собствения език, напр.: *безкрайност, безсмъртие, вероятност, възможност, възпитание, грижа, дейност.*

1.2. Чрез чуждоезикови изразни средства

Чуждите философски термини навлизат в българската философска терминологична подсистема по два начина: пряко заемане (така, както са в чуждия език; само са адаптирани) и калкиране (преведени на български език).

Заети са много чужди философски термини. В най-голямата си част те са гръцки, латински, английски, немски и френски термини, напр.: *абстракция, абулия, акциденция, геицалт, гносеология, диспозиция, емоция, маркер.*

1.3. Чрез смесено използване на домашни и чужди езикови средства

В областта на философията се използват полукалките, при които едната половина от формата на термина се заема, а другата се превежда, напр.: *контрапример, народопсихология.*

В изследваната област са открити следните съчетания на домашни и чужди езикови средства:

- съчетания на домашни префикси и чужди корени и основи, напр: *некогнитивизъм, нематериализъм, преекзистенция, прескрипция, пропозиция*;

- съчетания на чужди префикси и домашни корени и основи, напр: *контрапример*;

- съчетания от домашни корени и основи и чужди суфикси, напр: *масовизация*;

- съчетания от чужди корени и основи и домашни суфикси, напр: *актуализиране, афициране, емоционалност, интелигентност, консеквентност, константност, толерантност, фактичност, хуманност*;

- съчетания от домашни и чужди корени и основи при термини с форма на сложна дума, напр: *народопсихология*.

При терминологичните словосъчетания се наблюдават следните структурни видове:

- **домашна дума + домашна дума**

напр.: *всемирна благочестивост, двойствена истина, душевно вълнение, душевно основание, естествени науки*.

- **чужда дума + чужда дума**

напр.: *асоциативна психология, атическа философия, биогенетичен паралелизъм, диалектическа теология*.

- **чужда дума + домашна дума**

напр.: *аналитични съждения, архаично мислене, биогенетичен закон, диференциално смятане, екзистенциално съждение*.

- **домашна дума + чужда дума**

напр.: *дълбинна психология, първобитна религия, работна хипотеза, разбираща психология, предустановена хармония*.

2. Структурна характеристика на термините от областта на философията

В зависимост от външната форма и езиковата структура на философските термини, се наблюдават следните видове:

2.1. Термини с форма на дума:

- термини с форма на непроизводни думи, напр.: *вид, време, дело, душа*;

- термини с форма на производни думи, напр.: *безкрайност, застъпване, надсъзнание, неможене, неподобие, отричане, подсъзнание, преекзистенция, привидност*;

- термини с форма на сложни думи с две или повече изходни основи, напр.: *благоразумие, времетраене, гещалтпсихология, натурфилософия*;

- термини с форма на сложни думи, съдържащи съчинителна връзка, напр.: *аз-съзнание, време-съзнание*.

2.2. Термини с форма на словосъчетания

Те заемат най-голям дял от лексикалния пласт на философската терминологична подсистема. Разделят се на следните видове:

- термини с форма на словосъчетания без предлог, напр.: *включваща дизюнкция, елементарна квантификационна теория, задължаващо основание*;

- термини с форма на словосъчетания, съдържащи предлози, напр.: *дефлационна теория за истината, диспозиционна теория за значението*;

- термини с форма на словосъчетания, съдържащи латински изрази, напр.: *знание de dicto, знание de re, знание de se, модалност de dicto, модалност de re*;

- термини с форма на словосъчетания, съдържащи подчинителна връзка, при които терминоелементите са съединени с дефиси, напр.: *битие-в-себе-си; битие-за-другите; битие-за-мен; битие-за-себе-си*.

2.3. Епонимни термини

Във философската терминология се наблюдават голям брой термини, чиято форма е образувана от съществителни собствени имена. Напр.: *въпрос на Молиньо, диаграма на Ойлер, ефект на Цайгарник, закон на Вебер, закон на Лайбниц*.

2.4. Символи думи

В изследваната терминологична подсистема те се разделят на следните видове:

- комбинация от символ и дума, напр.: *A-пропозиция, A-ред, B-поредица, D-X модел, E-предикация, E-пропозиция, E-трябва проблем*.

- комбинация от символ и словосъчетание, напр.: *A-теория за времето*.

2.5. Абревиатури:

- използване на букви от гръцката азбука, напр.: *λ-абстракция, λ-изчисление, λ-оператор, λ-термин, ω-значение, ω-непротиворечие*.

- инициални, напр.: *дфф - добре формулирана формула, ии - изкуствен интелект*.

- използване на символи, напр.: *-, +, <, >, V*, при термините за логически запис, конюнкция, дизюнкция, йерархия.

2.6. Латински изрази

Във философските речници, справочници и във философските изследвания се наблюдават много изрази, изписани на латински език. Една част от тях влизат в състава на терминологичните съчетания, а други се използват самостоятелно, напр.: *a fortiori* (лат. „от по-силното“), аргументация, при която на даденото за по-голяма сигурност се гледа като на нещо вече доказано с достатъчна достоверност; *a posteriori* (лат. „от по-късното“), така наричат познанието, чиито произход е във възприятието, опита; *a priori* (лат. „от предшестващото“), така наричат схващанията, чиято вяръност не може да бъде нито доказана, нито опровергана от опита.

3. Формата на философските термини като части на речта

В различните терминологични подсистеми най-голям дял заема съществителните имена поради това, че са основни лексикални средства за изразяване на научи понятия.

Чрез съществителните имена се образуват както формата на дума при отделни термини, така и на терминологични словосъчетания, които включват и други терминоелементи, като например наречия, прилагателни, причастия.

В областта на философията функционират съществителни имена, които означават понятията на дадената терминологична подсистема, напр.: *апатия, асоциация, битие, вероятност, воля, вяра, екзистенция, знание*.

Използват се и съществителни собствени имена, които влизат като терминоелементи в терминологичните словосъчетания, напр.: *въпрос на Молиньо, Гьоделова номерация, диаграма на Вен, еквивалентност на Тарски*.

Голям е дялът и на отглаголните съществителни, които представят действия, процеси и състояния, напр.: *деление, допускане, дразнение, дълженстване, застъпване, изменение, лишене, наукоучене, страдание*.

В областта на философията функционират общоупотребими глаголи, които конкретизират значението си в научния текст, напр.: *абстрахирам, актуализирам, анализирам, аперципирам, афицирам, възприемам*.

Прилагателните имена – терминоелементи, не означават отделно понятие, а назовават качества и свойства на различни предмети, напр.: *абсолютен, абстрактен, абсурден, абудантен, автоматичен, адекватен*.

Използват се терминоелементи наречия и термини с форма на субстантивирани прилагателни и наречия, повечето от които се членуват, напр: *безкрайно, безобразно, безсъзнателно, всеобщо, възвишено, единично.*

Наречията, когато са терминоелементи, са членове на словосъчетания.

Някои местоимения и числителни също могат да се терминологизират, когато са употребени самостоятелно или са терминоелементи в състава на термини с форма на сложни думи и терминологични словосъчетания. Напр. местоимения: *битие-в-себе-си; битие-за-себе-си; емпиричен аз; не-Аз; то; трансцендентален аз; тук-битие.* Напр. числителни: *бъдене-един-с-другого; втората философия; един-с-другого-тук-битието; единично понятие; едноизмерно, едно над много.*

Предлозите не се употребяват самостоятелно, а влизат в състава на терминологичните словосъчетания. Напр.: *антиципации на възприятието; археология на знанието; битие-за-другите; воля за власт.*

В състава на терминологичните словосъчетания влизат и причастията. В областта на философията се използват сегашните действителни причастия при посочване на постоянен активен признак, напр.: *всеобхващащ, интегриращ, интермитиращ; подканващ характер.*

4. Граматична характеристика на философските термини

Термините нямат собствена граматична система, а се подчиняват на морфологичната и синтактичната система на книжовния език. Но във всяка терминологична подсистема се забелязват граматични особености, предимно при категориите род и число.

При някои от философските термините се предпочита само формата за единствено число, напр: *автаркия, автономия, анимизъм, аутизъм, битие.*

Срещат се философски термини, които се употребяват предимно в мн. ч., напр.: *антиномии, антиципации, екзистенциализи, интермундии, обективации.*

Предпочита се формата за мн.ч. при названията на лица, принадлежащи към философски общества и течения, напр.: *александристи, гностици, досократици, еклектици, елеати, епикурейци, кападокийци, киници, киренайци.* При философските термини се среща субстантивация на прилагателни имена в среден род единствено число за

наименование на отвлечено качество, напр.: *безлично, единно, истинно, неподобно, неравно*.

Често пъти формата на тези термини се употребява членувана, напр.: *безличното* – в екзистентциалната философия: *безличното* означава „персонифицираното изразяване на възгледите в общественото мнение“; в етиката *безличното* означава „другият полюс на личността“; в психологията *безличното* означава „корелативно на „ние““.

Срещат се и други философски термини, чиято форма се употребява членувана, напр.: *даденото, всеобхващащото, едното, нищото*.

5. Смесово-семантична характеристика на термините в областта на философията

Във всяка терминологична подсистема понятията имат определено място и се намират в йерархични отношения помежду си. В системата от понятия могат да бъдат отделени по-общи понятийни класове.

За философските термини е характерно това, че назовават абстрактни понятия и техните признаци (*неравно, неподобно, творение, небитие, различие*). Конкретни предмети и отношения са представени чрез термините в натурфилософията, етиката, естетиката (*растение, тяло, образ*).

В областта на философията понятията могат да се разделят най-общо на: **същности**, напр: *животно, човек*; **признаци**, напр.: *абсолютен, абстрактен, абсурден*; **качества**, напр.: *бял, мъдър, нравствен, разсъдлив*; **количества**, напр.: *време*; **действия**, напр.: *възникване, деление, допускане*; **отношения**, напр.: *взаимодействие, каузалност*.

Чрез термините се означават общи родови и свързаните с тях видови понятия. Например: *душа* е родово понятие спрямо съответните видови понятия: *вегетативна, страстна, разумна*; *същност* е родово понятие спрямо видовете понятия *телесна (плътска)* и *бездтелесна (безплътна)*.

Философията се представя чрез универсалните понятия – категориите и връзката между тях.

За разлика от науката, философията вижда света по различен начин и го изразява чрез свой специфичен език.

През различните исторически периоди са правени многобройни опити за подреждане на категориите в системата.

За първи път Аристотел подрежда универсалните черти на битието в система чрез категориите: *същност (субстанция), количество, качество, отношение, място, време, положение, състояние, действие, страдание*. Категориите на Аристотел определят рода и отношението му към вида, като по този начин пресъздават света като цялост.

След Аристотел категориалният анализ присъства като задължителен момент във философското отношение към света.

В днешно време съществуват многобройни философски учения, които имат собствен философски език и категоризации.

6. Общоезикови семантични отношения в областта на философията

Философската терминологична подсистема се намира в границите на общокнижовния език и се подчинява на неговите норми, но тя притежава някои семантични особености, които се отразяват върху процесите синонимия, полисемия, омонимия и антонимия.

6.1. Синонимия

Терминологичните синоними се различават от общоезиковите по това, че те не изпълняват стилистична функция.

1.1. Лексикални синоними

Лексикалните синоними са думи „близки или тъждествени по значение, които по различен път назовават едно и също понятие“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:156).

В областта на философията се употребяват:

- чужди термини и съответни български термини, напр: *абулия – слабоволие, автокрация – пълновластие, агносис – незнание;*
- термини синоними, при които двата термина са с форма на домашни думи с близко значение, напр.: *вселена – свят, двусмислие – двузначност.*

В областта на философията се употребяват термини синонимни словосъчетания. При тях терминологичното словосъчетание съответства на термин с форма на дума, напр.: *вторично усещане – синестезия, двойно предположение – дилема, дейна сила – активност.*

Синонимно се употребяват терминологични словосъчетания, напр.: *индивидуално понятие – единично понятие; йерархичен строеж – йерархична структура; кардинални добродетели – основни добродетели.*

Използват се термини синонимни словосъчетания, назоваващи методи и словосъчетания, съдържащи името на откривателя на метод или теория, напр.: *абстрактен компютър – машина на Тюринг; алтернативно отрицание – ирих на Шефър.*

Синонимно се употребяват терминологични словосъчетания и неезикови елементи, напр: *въвеждане на дизюнкцията – VI; двойно отрицание – DN*.

Синонимията е много разпространено явление в областта на философията, което разкрива противоречивата същност на термина.

1.2. Словообразователни синоними

Те представляват термини с еднаква произвеждаща основа, към която се прибавят словообразователни суфикси и префикси.

В областта на философията са намерени следните суфикси: **-не/-ние** – *дразнене – дразнение*; **-не/-ция** – *дезинтегриране – дезинтеграция; демитологизиране – демитологизация*.

Наблюдава се успоредна употреба на термини съществителни със суфикс *-ция* и отглаголни съществителни на *-не*.

При прилагателните имена, които са терминоелементи в терминологичните словосъчетания, са намерени следните суфикси: **-ен/-ален** – *акцидентен – акцидентален*; **-ен/-ски** – *метафизичен – метафизически, механистичен – механистически, рационален – рационалистически*.

При прилагателните имена, които са терминоелементи в терминологичните словосъчетания, са намерени следните префикси: **-а/-не** – *аморален – неморален*; **-и/-не** – *иматериален – нематериален, иморален – неморален*.

Синонимията е широко застъпено явление в изследваната терминологична подсистема, което не е желателно. Това налага кодифицирането на онези термини, които са по-точни.

6.2. Полисемия (многозначност)

Явлението полисемия нарушава основното изискване към термините – да бъдат еднозначни.

В разглежданата терминологична подсистема полисемията е широко разпространена. Причината за това е, както отбелязва В. Кулов, че „не съществува общ философски език“ (Кулов 2014: 70).

Типичен пример за многозначност е този с термина философия, който има различни значения в различните философски езици.

Други примери за многозначност могат да се дадат с философските термини: *алтруизъм, антиципация, аперцепция*.

При употребата на многозначни термини значението им се конкретизира в контекста. Но въпреки че в научния текст се разбира кое от значенията на термина е употребено, многозначността в терминологичните единици трябва да се избягва.

В резултат на разпадане на терминологичната многозначност се стига до междунаучна омонимия.

6.3. Омонимия

Омонимията се състои в еднакъв звуков състав и еднаквото произношение и ударение на две или повече думи, но в напълно различното им лексикално значение. За терминологията е характерна омонимията между общоупотребими думи и термини и между термини от различни терминологични подсистеми.

6.3.1. Омонимия между думи от общия език и термини от разглежданата област

Терминът, създаден на основата на съществуваща дума в езика, запазва звуковия си състав, но придобива ново значение – назовава определено понятие, напр.: *писмо* 1. Написан текст, адресиран към някого (Съвременен тълковен речник 1995: 617). 2. фил. Видимото изразно средство на мисленото и изговореното чрез установени достъпни за сетивата знаци (Философски речник 1997: 474).

6.3.2. Омонимия между термини от различни терминологични подсистеми

Термините имат форма с еднакъв звуков състав, но различни терминологични значения, които могат да бъдат разкрити чрез дефиниции, напр.: *маса* 1. физ. Една от основните физични характеристики на материята, която в класическата механика е величина, определяща отношението на едно тяло спрямо силата, стремяща се да измени състоянието му на покой или движение (Терминологичен речник по природни науки 2006: 220). 2. фил. Всяка група хора, в рамките на която отделните индивиди донякъде се отказват от своята индивидуалност и като си влияят взаимно, се изпълват със сходни чувства, инстинкти, влечения, пориви на волята (Философски речник 1997: 368).

В терминологията явлението омонимия обикновено е междусистемно явление. Омонимията не е функционално ограничена, а съществува чрез непрекъснатия контакт между термините от различните терминологични подсистеми и между термините и думите от общонародната лексика.

6.4. Антонимия

Антонимията е езиково явление, при което двойка думи назовават противоположни понятия.

Терминологичните антоними се представят главно с категорията на съществителните имена (вкл. отглаголни съществителни),

прилагателни имена, причастия, наречия, предлози и частици като терминоелементи и терминологични словосъчетания.

Термините антоними могат да се разделят на две основни групи:

6.4.1. Лексикални антоними

При тях се противопоставят два разнокоренни термина или терминоелемента с противоположно значение.

В областта на философията могат да се дадат следните примери: съществителни имена: *анализ – синтез; възхищение – погнуса; движение, развитие – застой; добро – зло; живот – смърт.*

6.4.2. Словообразователни антоними

При тях се противопоставят два еднокоренни термина или терминоелемента, изразяващи противоположност, образувани с различни префикси, префиксоиди, съкратени първи части на думи, отрицателната частица *не*, поела функцията на представка, наречия и прилагателни с противоположно значение в състава на сложни думи.

В областта на философията могат да се дадат следните примери: - **а** – *акосмизъм – космизъм; алогичен – логичен; -анти* – *антилогизъм, антиномия; -без* – *безбожие, безкраен, безличен; -де* – *дегенерация, дедукция; -не* – *негативен – позитивен; негативизъм – позитивизъм; -екстро* – *интро* – *екстровеертен – интровоертен; -и* – *иматериален, иморализъм; -ин* – *индетерминизъм, индиректен; -контра* – *контрадикция, контрапозиция – позиция; -макро* – *микро* – *макроскопичен – микроскопичен; макрокосмос – микрокосмос; -моно* – *поли* – *монотеизъм – политеизъм; -противо* – *противоположност, противоречие; -ре* – *редукция, реинкарнация, репрезентация, ресублимация.*

Философската терминология се характеризира с голяма активност на словообразователните елементи за изразяване на противоположност.

7. Терминологизация, ретерминологизация и детерминологизация

В отделните терминологични подсистеми се наблюдават явленията терминологизация, ретерминологизация и детерминологизация. М. Попова определя тези три процеса като „основните източници или фактори на външната системност, понеже протичат на границата между системите“ (Попова 2012: 531).

7.1. Терминологизация

Терминологизацията е процес, при който смислово се преобразуват общоупотребими думи (вкл. и съчетания от думи), те придобиват нови значения и се превръщат в термини за нуждите на

научното знание в определена терминологична система. Формата на термините се създава върху основата на книжовния език и с неговите словообразователни средства. В процеса на терминологизация настъпват структурни и семантични разлики между общоупотребимите думи и новополучените термини. Напр.: *време* 1. фил. Основна форма на съществуване на материята, която се изразява в закономерната координация на сменящите се явления. (Терминологичен речник по хуманитарни науки 2007: 68) 2. фил. Вътрешно възприеманият от човешкото съзнание образ на промяната: на възникването, ставането, протичането, преминаването в света, съотв. всичко това заедно със засегнатите от него съдържания (Философски речник 1997: 115). 3. Продължителност, траене на това, което става, измервано в секунди, минути, часове и др. (Съвременен тълковен речник 1995: 94).

Голям брой общонародни думи са се превърнали във философски термини, напр.: *безкрайност, битие*.

Част от използваните общоупотребими думи са се превърнали във философски термини чрез метафоричен пренос, напр.: *стъпала* 1. фил. Понятие, съществено за всяко еволюционистко мислене; обозначава отсечките в едно възходящо развитие, които позволяват да се разпознае отчетливо една промяна, един напредък, едно по-високо положение в сравнение с предишното, по-ниското (Философски речник 1997: 595). 2. Отделен напречен елемент от стълба, върху който се стъпва (Съвременен тълковен речник 1995: 871).

Е. Петкова установява „три степени на терминологизация в зависимост от отдалечеността на общоупотребимото и терминологичното значение“ (Петкова 2009б: 15).

Към първата степен, която се определя като най-ниска, терминът и думата означават един денотат, но се различават в значенията си (напр.: *земя, огън*).

Към втората степен, която се определя като по-висока, терминът и думата означават различни денотати, но са сходни и тясно свързани по функция и резултати (напр.: *стъпало*).

Към третата степен, която се определя като най-висока, терминът и думата означават различни денотати и приликата между тях е абстрактна и далечна (напр.: *бръснач*) (Петкова 2009б: 15–16).

7.2. Ретерминологизация

Ретерминологизацията е процес на пренасяне на термин от една научна област в друга научна област, при който настъпва пълна или частична промяна на значението.

Ретерминологизацията е източник както на вътрешна системност, така и на външна системност (Попова 2012: 539).

В областта на философията могат да се посочат следните примери за ретерминологизация: *воля* 1. фил. Духовният акт, чрез който се утвърждава или цели някаква (призната за такава) ценност, някакво възнамерявано действие (Философски речник 1997: 114). 2. психол. Способност на човека съзнателно да регулира поведението си, да преодолява трудностите и да осъществява целите си (Терминологичен речник по хуманитарни науки 2007: 68). 3. ет. Способността на човека да се противопостави на нежелано въздействие и да реализира целите си. Когато човек действа по своя добра воля, той постъпва морално и разумно, като не се доверява на обстоятелствата. Волята е силата на свободата (Терминологичен речник по обществено-политически науки 2012: 103).

При ретерминологизацията термините могат да функционират в няколко области с еднакво значение или с различно значение, като се набляга на различни признаци на понятието.

Ретерминологизацията води до междусистемна омонимия на термините от отделните научни области.

7.3. Детерминологизация

Детерминологизацията е процес на преминаване на термини от определена научна или професионална област в общоупотребимия език.

При преминаването на термините в общоупотребимата лексика, има две възможности:

„Едната е да запази напълно значението си, т.е. да не скъса връзката си с понятийно-семантичната система, към която по произход се отнася, и по този начин да създаде външносистемни връзки като цялост по значение и форма. Другата възможност е да се детерминологизира, т.е. да промени значението си. По този начин със своето ново значение терминът се откъсва от понятийно-терминологичната си система и става елемент на общоупотребимата лексика. В тези случаи получената единица вече не е термин, а дума или словосъчетание от неутралната лексика, но с терминологичен характер“ (Попова 2012: 535).

Много философски термини функционират като думи в общоупотребимата лексика, като са запазили значението си, напр: *диалектика* 1. фил. Философска наука за всеобщите закони на движение и развитие на природата, обществото и мисленето, която обяснява явленията и техните връзки и взаимна обусловеност, в тяхното изменение и развитие (Терминологичен речник по хуманитарни науки 2007: 103). 2.

фил. Закономерностите в движението и развитието на явленията в природата, обществото и мисленето (Терминологичен речник по хуманитарни науки 2007: 103). 3. Изкуството да се води спор (Съвременен тълковен речник 1995: 153).

Много философски термини функционират като думи от неутралната лексика, променили са значението си, но имат терминологичен произход, напр.: *благо* 1. фил. Неща, действия, форми на отношения, които притежават ценност като предпоставка за нравствените ценности (Философски речник 1997: 76). Във всекидневния език значението на думата благо е „добро“ или „нещо добро“, „полезно“, „хубаво“ (Философски речник на всекидневния живот 2007: 22).

Процесите на терминологизация и детерминологизация са много активни.

Както посочва М. Попова, „Процесите на взаимно проникване и отблъскване между термините и общоупотребимите думи са сложно преплетени помежду си, при което е трудно да се установи посоката на сближаването или на раздалечаването им“ (Попова 2012: 534).

VI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат от направения лингвистичен анализ на термините от областта на философията могат да се направят изводи за състоянието на термините от тази терминологична подсистема.

Понятието „философия“ е имало определено значение до XIX в. След този период до днес то функционира многозначно. В много философски речници дори липсва дефиниция на термина „философия“.

От съществуващите понятия: *българска философия, философията в България, българска философска мисъл и българска философска култура*, като най-подходящо, адекватно и продуктивно се приема понятието *българска философска култура*.

Българската философска терминология се развива под влиянието на гръцката и латинската философска традиция. Заедно с международно утвърдените философски термини се използват и български философски термини, които са създадени чрез домашни средства.

Езикът на философията е богат и включва много понятия, термини, символи, знаци, метафори, митологични изрази.

Философският език не е единен. Всяка философска школа създава собствен философски език, който може да бъде близък до естествения, но може да бъде и напълно неразбираем.

Дефинициите във философските текстове са различни по вид. Някои от тях са много кратки и в тях присъстват само най-употребимите значения на философските термини, а други са много дълги и описателни.

Преводната богословска книжнина от периода IX–XIV в. оказва голямо влияние върху формирането на българската философска терминология. Чрез преводите от старогръцки език, адаптациите и коментарите се утвърждава основният понятийно-категориален апарат на българската философска терминология. Възприема се разработената в древността логическа наука, която се използва за целите на теологичната догматика. Източниците за създаване на българска философска терминология са от една страна средновековната традиция, създадена по византийски образец, а от друга страна влиянието на западноевропейската философия. Една част от средновековните философски термини, преведени от старогръцки език, се използват в същия смисъл и днес – *вид, род, качество, количество* и др., друга част от остарелите форми са заменени с нови философски термини с латински произход, под влияние на западната философия.

При анализа на терминообразуването в областта на философията са представени някои от основните техники за терминологична номинация (*афиксация – префиксация и суфиксация; композиция, абрeвиация, метафора, метонимия*).

В областта на философията формата на термините се образува чрез: домашни езикови средства; чужди езикови средства; смесено използване на домашни и чужди езикови средства. Използват се голям брой термини с латински и гръцки произход.

За разглежданата област са характерни следните структурни видове термини: термини с форма на думи (непроизводни, производни и сложни); термини с форма на словосъчетания; епонимни термини; символи думи; абрeвиатури; латински изрази.

За философските термини са характерни някои граматични особености, предимно при категориите род и число. Въпреки тези особености, термините от областта на философията се подчиняват на морфологичната и синтактичната система на книжовния език.

В терминологичната подсистема се наблюдават процесите синонимия, антонимия, омонимия и полисемия. Полисемията е много разпространено явление в областта на философията и противоречи на

основното изискване към термините – да бъдат еднозначни. Философската терминология се характеризира с голяма активност на словообразователните елементи за изразяване на противоположност. В терминологията антонимията е по-продуктивна, отколкото в книжовния език.

Във философската терминологична подсистема се наблюдават явленията терминологизация, ретерминологизация и детерминологизация. Общопотребимите думи се терминологизират за означаване на философските понятия. В процеса на ретерминологизация философските термини се пренасят и се използват в различни научни области. В процеса на детерминологизация философските термини преминават в общопотребимата лексика.

Справка за научните приноси в дисертацията

1. Чрез лингвистичния анализ на българската философска терминология за първи път в българското езикознание се представят основните структурно-семантични видове философски термини.

2. Чрез проследяването на началните стъпки във формиране на българската философска терминология в преводната богословска книжнина от периода IX–XIV в. и извеждането на основните структурни видове философски термини, се показва връзката на съвременната философска терминология и средновековната традиция, създадена по византийски образец.

3. Изследването на процесите терминологизация, ретерминологизация и детерминологизация на философските термини представя възможностите за обогатяване както на българската философска терминология, така и на близките до философията науки, а също и на общонародния български език.

4. Изследването на източниците за образуване на философски термини, показва връзката на българската философска терминология главно с гръцкия и латинския език, а също с европейските езици и някои източни езици.

5. Дисертацията предлага теоретичен модел за анализ и класификация на понятията от областта на философията.

6. Представените в изследването философски термини могат да бъдат основа за създаването на философски терминологичен речник.

7. Дисертацията ще бъде полезна за правилната употреба на философската терминологична лексика в официалните делови стилове, в публицистиката, в медиите и във всекидневния език.

Публикации по темата на дисертацията

1. Христова, А. Формиране на българската философска терминология през Средновековието. – В: Езикът на науката. Науката за езика. Юбилеен сборник в чест на 75-годишнината на чл.-кор. проф. д. ф. н. М. Попова. АИ „Проф. Марин Дринов”, С., 2017, с. 280–287.

2. Христова, А. Особенности на средновековната философска терминологична лексика. – В: сп. „Български език”, 2017, кн. 3, с. 56–62.

3. Христова, А. Средновековните термини в съвременната философска терминологична подсистема. – В: сп. „Български език”, 2016, кн. 2, с. 108–111.

4. Христова, А. Средновековните философски термини в съвременния език. – В: АзБуки, 17. 12. 2015, бр. 51–52, с. 3.

5. Христов, И, Христова, А. Понятийна структура и лингвистична характеристика на категориално-логическите термини във философския трактат на Симеоновия сборник. – В: сп. „Български философски преглед”, 2013, кн. 3, с. 15–61.

6. Христова, А. Някои лингвистични особености на философските термини (върху материал от преводната богословска книжина 10–14 в.). – В: Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д. ф. н. Лилия Крумова-Цветкова. С., АИ „Проф. Марин Дринов”, 2012, с. 213–217.

7. Христов, И, Христова, А. Структурна характеристика на философските термини в превода на Ареопагитския корпус от Исая Серски. – Многообразие в единството. С., Издание на Съюза на учените в България. С., 2012, кн. 1. <http://tksi.org/SUB/Broj2012.htm>.

8. Christov, I., Christova, A. Lexical Morphology and Syntactic Formation of Philosophical Terms in the Translation of the Corpus Areopagiticum by the Starets Isaija. В: Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slavischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert). Über der Leitung von K. Goltz und G. M. Prochorov hrsg. von S. Fahl, J. Harney, D. Fahl (Monumenta linguæ slavicae dialecti veteris. Fontes et dissesationes, LV), Bd. 5: Untersuchungen, Freiburg i Br., 2013, 536–566.

Библиография на заглавията, цитирани в автореферата

- Бешкова 2002: Бешкова, А., Рашева, А., Стефанов, В., Бузов, В. Логика. С., Изд. „Немезида“, 2002.
- Богданов 1996: Богданов, Н. Философия. Съвременни философски учения. Изд. на Техническият университет. С., 1996.
- Бояджиев 1999: Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев Й. Съвременен български език. Изд. „Изток-Запад“, С., 1999.
- Верещагин 2009: Верещагин, Е. М. Истоци славянского терминотворчества: Кирилл и Мефодий. В: „Славянское терминоведение“. 2009, № 1, с. 4–6.
- Даниленко 1977: Даниленко, В. П. Русская терминология, М., 1977.
- Кулов 2014: Кулов, В. За погрешното обобщение във философията. В: сп. „Философски алтернативи“, 2014, кн. 6, с. 69–83.
- Кулов 2013: Кулов, В. Философията като проблем в българската книжнина на XX век. С., ИК „Св. Иван Рилски“, 2013.
- Латев 2004: Латев, Л. Концепцията на Т. Кулов за свободата на волята. В: сп. „Философски алтернативи“, С., 2004, кн. 3.
- Манолова 1984: Манолова, Л. Българска терминология, С., Изд. „Народна просвета“, 1984.
- Петкова 2009б: Петкова, Е. Терминологизацията в съвременния български книжовен език. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. С., 2009.
- Попова 2012: Попова, М. Теория на терминологията. ИК „Знак 94“, Велико Търново, 2012.
- Попова 1989: Попова, М. Система и системност в терминологията. В: сп. „Български език“, 1989, кн. 3, с. 210–216.
- Попова 1985: Попова, М. Термини-словосъчетания, Изд. на Българската академия на науките, С., 1985.
- Стаматов 2013: Стаматов, Ат. Св. Константин-Кирил и раждането на българския философски език. – В: сп. „Български философски преглед“. С., 2013, кн. 3, 5–14.
- Христов, Христова 2013: Христов, И., Христова, А. Структурна характеристика на философските термини в превода на Ареопагитския корпус от Исая Серски. В: Съвременни предизвикателства пред науката, С., „СУБ“, 2013.
- Христов, Христова 2013: Христов, И., Христова, А. Понятийна структура и лингвистична характеристика на категориално-логическите

термини в Симеоновия сборник. В: сп. „Български философски преглед“. С., 2013, кн. 3.

Христов 2008: Христов, И. Сравнително изследване на превода на Аристотеловите философски термини на латински и в славянската традиция. В: Архив за средновековна философия и култура, Св. XIV, Изд. „Изток–Запад“, С., 2008, с. 335–376.

Цветкова 2013: Цветкова, Л. К., Благоева, Д., Колковска, С., Пернишка, Е., Божилова, М. Българска лексикология. т.1. АИ „Проф. Марин Дринов“. С., 2013.

Sager 1990: Sager, J. A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam – Philadelphia, 1990.

Scruton 1994: Scruton, R. Modern Philosophy (A Survey). Mandarin. London, 1994.

Източници на езиковия материал, цитирани в автореферата

Съвременен тълковен речник на българския език. Буров, Ст., Бонджолова, В., Илиева, М., Пехливанова, П. В. Търново, Изд. „Габеров“, 1995.

Терминологичен речник по обществено-политически науки. Попова, М., Христова, А., Попов, Б., Петкова, Е., Симеонова, Кр., Симеонова, М., Колковска, С. С., Изд. „Наука и изкуство“, 2012.

Терминологичен речник по природни науки. Попова, М., Колковска, С., Димитрова, Г., Христова, А., Петкова, Е. С., Изд. „Наука и изкуство“, 2006.

Терминологичен речник по хуманитарни науки. Попова, М., Попов, Б., Петкова, Е, Симеонова, Кр., Христова, А. С., Изд. „Наука и изкуство“, 2007.

Философия. Георгиев, О., Каприев, Г. С., Изд. „Д-Р Иван Богоров“, 2001.

Философски речник. Стойчев, Вл. (прев.) С., Изд. „Труд“, 2009.

Философски речник. Съвременни философи XIX-XX век. Школи и направления. Филатов, В. П., Малахов, В. С. С., Изд. „ГАЛ-ИКО“, 1996.

Философски речник. Шмит Х., Шишков Г. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1997.

Философски речник на всекидневния език. Карагеоргиева, А., Горанова, А., Николова, И. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.